

כּוּשִׁים באזורי־מגורים שלהם. מקום שהכוּשִׁים מתחילים להתישב בו, היהודים עוקרים ממנו ועוברים למקומות יקרים יותר. מחקר אוניברסיטאי קבע שמכל הקבוצות האתניות המצויות בארצות־הברית מקפידים היהודים יותר מזור לתם למנוע כניסת כּוּשִׁים לאזורי־מגוריהם. המחבר מסביר תופעה זו בנטייתם של היהודים להתבל מן הגויים. עם זאת משתתפים יהודים רבים במאבק הארגונים הכּוּשִׁים על זכויותיהם, ואנשי־דת יהודים מפגינים בהזדמנויות רבות את זהותם עם הכּוּשִׁים הסובים לים מהפליה במציאות האמריקאית.

ע. י.

חיי יום־יום ביוון

אם לימוד ההיסטוריה אינו אלא בחירה של אידיאות מסוימות, שייחודן בכך שהן מגינות על קיום החברה, וכן הוא בא לגלות את הטעמים שבנינם היו אנשים או מאורעות מסוימים לערכים מקובלים ומשותפים, הרי ברור ומוכן מדוע היתה ההיסטוריה האתנוגרפית בימי־הזרה לנושא כה מרכזי להתעניינות ומחקר. מאז ומתמיד הוצגה הדמוקרטיה האתנוגרפית כאידיאל של דמוקרטיה מושלמת, ראשונה בסוגה, שהעניקה לאזרחיה חירות שלא נודעה כמותה והורשה לעולם המערבי פסגות של ערכי־רוח ויצירות־תרבות; וכל זאת תוך כדי עמידה מתמדת מול קיטרוגים והתקפות נמרצים מצד הוגי־דעות, מפלגות ועריצים, מבית ומחוץ.

תמונת השלמות הזאת של הגשמת אידיאל הדמוקרטיה הישרה, כמתואר בנאום ששם ההיסטוריון תוקידידס בפי מנהיגה של אתונה בשיא גדולתה ובראשית כליונה, פריקלס, נפגמת לא מעט על־ידי המחקר המודרני, שמאלתו מרומה וערוכה בידו לשחיטת פרות

המנהיגות הכּוּשִׁית, לרבות זו החולקת על דרכו של ד"ר מרטין לותר קינג, מנסה לרסן את המרד ולכוונן לאפיקים משפטיים וחוקיים. במידה רבה הם מצליחים בכך, אבל חלק גדול מן האוכלוסייה הכּוּשִׁית אינו נענה להם. כך קמה בשנים האחרונות קבוצת "המוסלמים השחורים", הדוגלים בתורה של עליונות ה־אדם השחור על הלבן. רק הכּוּשִׁי הוא מעשה־ידיו של אלוהים, האדם הלבן אין לו בו חלק ונחלה... קבוצה שניה, "כוח שחור", מנסה אף היא לאיים באמצעים קיצוניים על "הלב־נים" ולבצע את מהפכת־השוויון הכּוּשִׁית ב־דרכי אלימות. העוני המנוון של רוב האוכלוסייה הכּוּשִׁית, הבערות והפיגור הרב לגבי האוכלוסייה הלבנה, מפרנסים את התסיסה החברתית־לאומית ומביאים לידי התפרצויות דמים מומן לזמן.

המחבר אינו מתעלם מהומרת המרד, הקרב לנקודות־רתיחה רבות. הוא מציין את ההתקדמות הרבה שחלה במצב הכּוּשִׁי בשנים האחרונות ואת העזרה הרבה הניתנת לו מבתי־המשפט ומן השלטונות הפדרליים. הוא מציין גם שפתרון השאלה הכּוּשִׁית בארצות־הברית לאחר שיחוררה של אפריקה יסלק מוקד חברת־לאומי הנושא בחובו סכנות איומות. "מבחניה מסוימת, ריאליית מאד, נתון כיום בידי הכּוּשִׁי האמריקאי המפתח להתקוממות העמים שאינם־לבנים בכל העולם. ובמידה שבעיית הכּוּשִׁים באמריקה תופר ואף תיפתר, ירבה הסיכוי לקיום עולם מריב־גזעים".

יחסי הכּוּשִׁים ליהודים אף הם נסקרים בקצרה. המחבר מצטט את אמרתו של הסופר הכּוּשִׁי הידוע ג'יימס בולדווין: "כשם שהחברה זקוקה לשעיר־לעזאזל, כן זקוקה השנאה ל־סמל: בגורג'יה מצוי הכּוּשִׁי, בהארלם מצוי היהודי". בניטאות הכּוּשִׁים ממלאים היהודים תפקידי מסחר ותיווך כאבותיהם באוקראינה ובארצות אחרות. לגבי הכּוּשִׁי "מיצג" היהודי את שלטון ההון והכוח. הכּוּשִׁים גם דורשים מן היהודים שיגלו יתרה־בהנהל למצבם שהרי חזו מבשרם את תוצאות ההפליה שהיתה מקובלת לגביהם. כשכבות חברתיות אחרות בארצות־הברית. מתנגדים היהודים לקליטת ה־

* רוברט פלאסליר: חיי יום־יום ביוון; תרגום: יהושע קנז. עריכה מדעית: ד"ר דוד רוקח; "עם הספר", 1967; 224 עמ'.

למקומו עד שנודקק לו שנית. עתה נחזור מן השקר, כלומר מן ההיסטוריה, אל ה"חיים..." ומסקנתו הסופית נחרצת כמסקנה ששם המריר בסאטיריקנים בפיו של המלך ברוב־דין־נג, אשר בכלותו לשמוע מפי אורחו הזערורי, איש־המסעות סמואל גוליבר, על תהילת סדרי הממשל והשלטון באנגליה מולדתו, הוא חוקרו לפרטי־הפרטים של תהי־ליכי הממשל היומיומיים, ופוסק: "עלי־פי התשובות אשר עשיתי ומיציתי ממך ברוב־עמל, לא אוכל לראות את המון בני־ארצך כי אם כגזע אנשים קטנים, רעים ומשחיתים..."

ספר זה, הרביעי בסדרה המתארת חיי יום־יום בתקופת־שיא שונות של ההיסטוריה, בא להציג לא את אתונה של האקרו־פוליס על בנייניו הנהדרים; של שיאי הפילוסופיה, התיאטרון, השירה, המדע והאמנות; אתונה של מוסדות דמוקרטיים, אידיאל דמוקרטי ורוח דמוקרטיה. הוא בא לחשוף את אתונה של יום־יום, אתונה של תושביה וחיייהם. זו אתונה של "העיר התחתית..." על סימטותיה המצחינות, החסרות כל תיכונן, החשוכות בלילה, על בתיה הדלים ברובם... אתונה שהדמוקרטיה שלה התבססה על עבדות, דיכוי והתפשטות אימפריאלית". הכר את חיי־המשפחה, את שלטון הגברים על חיי־האשה לכל צדיהם, את דרכי החינוך, מקצועות האתונאים ודרכי פרנסתם, את מנהגיהם, תע־נוגותיהם ותרבותם—ותלמד לדעת כי כתמים רבים בתמונת היפה, אתונה, שהיתה המת־קדמת והליברלית מכל ערי זמנה, ודורות רבים־רבים ייחלו לממשיכתה, מצטיירת ב־כפר שלפינו כדמוקרטיה טוטאליטרית, המ־ניחה אמנם לחלק מתושביה להשתתף ב־עיצוב ההכרעות הפוליטיות, אך אינה תוחמת כל תחום של חיים אנושיים מחוץ למסגרת המדינה, בתבעה שיהיה אשרו של הפרט קשור קשר בל־ינתק בשיגשוג המדינה כולה ואשרה, כשעל האזרחים מוטלת החובה ל־קחת חלק פעיל בחיים המדיניים.

טעונו היסודית של המחבר שהוא בא לעשות אנאלוגיה בין הדמוקרטיה של ימינו לבין זו האתונאית, שקרקע־גידולה ובית־חיה ה־פיליס. העיר־המדינה, על רכיביה ואפיה המיי־

קדושות ללא משוא־פנים, מחבר הספר שלפ־נינו מפשיט את האידיאל מקליפותיו ומציג את הדמוקרטיה האתונאית בראי היי־יומיום של אזרחיה. יומו של האתונאי, מסתבר, לא היה חדור "אותן זכות ושלוות־נפש הרמונית של מחזה יפה מאת סופוקלס". אתונה לא ה־יתה מופת של דמוקרטיה מושלמת שמואם לו ישווה לו עד עולם, כפי שתיארוה הוגי־דעות וסופרים מאז הרנסנס ותקופת־ההשכלה. פג־מים רבים במבנה ובאופי בולטים לעין מיד: אתונה לא ידעה את סוד הפרדת השלטון, ור־הפקידיה את ההכרעה הפוליטית והמשפט בידי ה"אקלסיה", אסיפת־העם, בהבשעה שרק חלק מן העם עשוי היה להשתתף בכינוסיה, האיסתנס המודרני (שעיוותיה ה־רבים מאד של הדמוקרטיה בת־זמננו הם מובן־מאליו בשבילנו, פרי הקשיים והמורכבות של החיים המודרניים...). מעקם טעמו בסלידה כשהוא נמצא למד כי מתוך אוכלוסיה של כחצי מיליון נפש היו רק שתי־חמישיות בעלי זכויות אזרחיות ואילו כל השאר היו עבדים וגרים (מטויקים), חסרי־זכויות. "דמוקרטיה המטפחת משפטים־קדומים בנוגע לעבודת־הכפיים והמסחר, דמוקרטיה שאינה מעניקה זכויות פוליטיות, זכויות־אזרח, אלא למיעוט זעיר מן האוכלוסיה, דמוקרטיה כזאת האין היא דומה באזרח מוזר לאריסטוקרטיה?"

במסקנתו זו נתפס המחבר—המטפל בעיקר בחיי־היומיום של אתונה, כשנים 450 עד 338 לפנה"ס—להגזמה שנתפסו לה חוקרים רבים, זו הרואה בחברת־האזרחים האתונאית מיעוט קטן המקיים לעצמו חרות פוליטית וחיי רווחה על יסוד גיעתם של עבדים וכחרם של הגרים (ראה לענין זה: זא. פוקס, "אתונה בימי גדולתה"). איתו דמוקרט מערבי אני־טעם, המתחנך על ברכי המתוס־שדמוקרטיה טיבה שהיא רודפת־שלום וגזירה שתאיימנה עליה דיקטטורות שואפת־ליבושים, ימצא פגם ב־כך שזו האתונאית היתה דמוקלטיה שמדינ־ייתה אימפריאלית וקשהה. ר. פלאטיליר מת־יחס לדמוקרטיה האתונאית כאותו מכפר־מעשיות סודאני, המסיים את סיפורו בזו הלשון: "עתה, לאחר שהשקר גרם לנו הנאה ובהביר את האמת, יכולים אנו להחזירי

צאה שוטפת של החומר הנדון. עבודתה של העורכת ניכרת בכל פרק ואין הקורא חש כמעט שהשלמות עשויה קרעים־קרעים. ב־ייחוד ניכרת עבודתה במבנה המיתודי של החומר המגוון, הנמנע, כמידת האפשר, מחזרות וכפילויות. זוהי משימה קשה למדי בספר מקיף כזה, ובלי ספק כרוכה היתה במאמץ גדול.

הספר דן, כאמור, בתולדות האסלאם עד נפילת בגדאד, אך אינו מכיל דיון בתקופת הפאטמים והממלוכים, בספרד המוסלמית ובסציליה, בתולדות צפון־אפריקה ועוד, ודבר זה פוגם, למרבה־הצער, בשלמות.

לתקופה טרום־המוסלמית הוקדשו שני פרקים קצרים (14 עמודים), שאחד מהם (קטע מתוך הרצאה של פרופ' ד. צ. בנעט) דן בשירה הערבית הקדומה. אחרי שני פרקים אלה אנו מגיעים לראשית תולדות האסלאם במחקרו היסודי של פרופ' ש. ד. גויטיין על מוחמד. פרק זה לקוח, בקיצורים, מספרו של גויטיין "האסלאם של מוחמד" והוא תופס 54 עמודים, בהם עומד המחבר על תולדותיו של נביא האסלאם, על ראשית שליחותו, תוכן נבואתו, מלחמותיו, מגיעיו עם היהודים וה"תנ"ך, חכמתו המדינית, השפעות היהדות והנצרות בקוראן, ועוד ועוד. פרק זה הוא אחד המאלפים בספר וכמוהו כמבוא לשאר הפרקים. ראוי להתעכב על שתי טענות מעניינות בפרק זה, שאולי יש להן השלכות אקטואליות. בקשר למסע־הלילה לירושלים והעליה לשמים (איסרא ומעראג'), מביע פרופ' גויטיין את התנגדותו להנחה המקובלת שבני־אומיה בדו דברים מלבם כדי לתת קדושה לירושלים. הוא כותב: "מה שאנו קוראים בסורה 17, 1: 'המסגד האחרון' (אל־מסג'ד אל־אקצא) מתאים ליסנה שבקצה הארץ רון' בסורה 53, 14, כלומר שייך להיכלות העליונים, אלא שלכבודה של ירושלים צירפו גם אותה כשפנו בה בנין. מוחמד העיד על הסתלקותו למרום ואין כל פלא בדבר, שהיה אידיאה זאת של עלייה להיכלות היתה מקובלת על היהודים, הנוצרים והפרסים". הטענה השניה העשויה לעניין אותנו כיום היא בדיון בסורת אל־פאתחה (הפתחה).

חדים־במינם. הוא גם אינו עונה על השאלה המתעוררת מיד לאחר קריאת מסקנותיו: אם כך, איך צמחה והגיעה תרבות משוחררת מכבלים לשיאים כאלה בתחומי שלטונה העריץ של "דמוקרטיה טוטאליטרית" זו? כנגד זאת, חשיבותו של הספר היא בהשלמת התמונה ובסיפוק פרטים חספרי ההיסטוריה רואים בהם רק זוטות וטפלות. הוא מספק חומר שמקורותיו ספרותיים וארכיו־אולוגיים ולא עיוניים, המשמש להיסטוריון תחליף לעבודת מחקר־השדה של איש מדע־החברה.

י. ש.

הערבים והאסלאם

ספרי־סוד להכרת תולדות האסלאם עד נפילת בגדאד ב־1258 הוא "פרקים בתולדות הערבים והאסלאם" שבעריכת ד"ר חוה לצרוס־יפה. כדברי העורכת בהקדמתה, ראשיתו של הספר היא "בשתי חוברות משוכפלות, אשר הוצאו לאור עליידי לשכת היועץ לענייני ערבים, משרד ראש־הממשלה, בשנים תשכ"א ותשכ"ב, ונועדו לשמש ספרי־לימוד לתלמידי המגמה המזרחית בבתי־הספר התיכוניים ב־ארץ". הצלחתן של שתי חוברות אלו, והזדקקותם הגוברת והולכת של תלמידי המגמה המזרחית ותלמידי האוניברסיטה לספרי־סוד בתחומים אלה, הניעו את לשכת היועץ להוציא את החוברות המשוכפלות בדפוס, בתוספת ארבעה פרקים משלימים. מלאכת העיבוד והעריכה הוטלה על ד"ר לצרוס־יפה, ולזכותה ייאמר כי עשתה עבודה הראויה להוקרה.

הספר כתוב פרקים־פרקים בידי חוקרים שונים, ובחלקם לא נועדו כלל להיכלל בספר אלא נלקחו ממחקרים אחרים והותאמו. אנב קיצורים, תוספות והערות־שוליים, להר־

• חוה לצרוס־יפה (עורכת): פרקים בתולדות הערבים והאסלאם; משרד ראש־הממשלה. לשכת היועץ לענייני ערבים, ע"י הוצ' רש"י פ"ס, ת"א, 1967; 404 ע"מ.